

СТРАХОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: ЗАРУБІЖНИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Розглянуто місце інтелектуального капіталу в економічному потенціалі інноваційно орієнтованих підприємств. Виявлено ризики, присутні в процесі володіння та експлуатації інноваційних розробок. Обґрунтовано доцільність захисту інтелектуального капіталу на основі страхування. Проаналізовано підходи до оцінки інтелектуального капіталу. Розглянуто зарубіжний досвід страхування інтелектуального капіталу. Виявлено фактори, що стримують розвиток страхування об'єктів інтелектуальної власності. Подано пропозиції щодо впровадження страхових механізмів у сферу інноваційної діяльності України.

It's considered the place of intellectual capital in the economic potential of innovation-oriented enterprises. Identified risks occurring in process of ownership and operation of innovative technology. Expediency of protection of intellectual capital on the basis of insurance. Review the approach to the evaluation of intellectual capital. Factors constraining the development of insurance intellectual property are identified. The offers on the introduction insurance mechanisms in the sphere of innovation activity in Ukraine.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, страхування, ризики, оцінка інтелектуального капіталу.

Вступ. Інтелектуальний капітал вважається найбільш важливим активом багатьох компаній, оскільки слугує основою для домінування на ринку та забезпечення постійної прибутковості провідних корпорацій. Саме він відіграє ключову роль у злиттях і поглинаннях. Ліцензійні схеми активно використовуються для переміщення активів в юрисдикції з низьким рівнем оподаткування. Україна активно долучається до процесів трансферу технологій, інновацій, необхідності здійснення патентування та реєстрації винаходів.

За даними Державного департаменту інтелектуальної власності станом на 1 жовтня 2009 р. (з 1992 р.) зареєстровано 270103 охоронних документи, серед яких: 93119 патентів на винаходи; 44384 патенти на корисні моделі; 19540 патентів на промислові зразки тощо [1]. Інтелектуальний капітал стає вагомим активом підприємств, частка якого в загальному майні може сягати 30–35 %. Проте поряд із можливістю отримання значних доходів від використання інтелектуального капіталу підприємства стикаються з цілою низкою ризиків, які здатні завдати значних збитків.

Недостатній захист інтелектуального капіталу – серйозна перешкода для розвитку бізнесу. Порушення або втрата прав інтелектуальної власності для компаній – це не тільки втрата репутації, довіри до їхньої продукції, але і втрата значних засобів. У зв'язку з цим виникає необхідність у компенсації такого збитку. Актуальними стають питання страхування власників інтелектуального капіталу від можливих збитків. Світова спільнота має відповідний досвід. В Україні ці процеси тільки зароджуються.

Проблеми захисту інтелектуальної власності неодноразово піднімалися в наукових працях Г. Беккера, Е. Брукінга, Т. Б'юзена, Б. Вейсброта Д. Даффі, М. Мелоуна, Г. Мінса, Б. Хансена, Л. Шаховської, Б. Леонтьєва, В. Бирського, С. Ільяшенка, В. Порохні, С. Салиги, Г. Семенова та ін. Досліджено окремі питання правового захисту, оцінки інтелектуальної власності, оподаткування інноваційної діяльності тощо. Разом із цим недостатньо досліджено питання про механізми управління ризиками інтелектуального капіталу на основі страхування.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення та оцінка ризиків, що супроводжують інтелектуальний капітал на всіх стадіях його експлуатації, та розробка механізму управління ними на основі страхування. В основу дослідження покладено системний підхід, методи аналізу та синтезу, узагальнення, історичний і логічний методи.

Результати дослідження. В останні роки склалася катастрофічна ситуація на ринку інтелектуальної власності через значні збитки від незаконного використання. Так, за даними Асоціації виробників програмного забезпечення Business Software Alliance збитки ІТ сфери від комп'ютерного піратства в Україні в 2008 р. становили 534 млн дол [2]. Згідно з дослідженням IDC, у 2008 р. рівень піратства програмного забезпечення в Україні зріс на 1 % порівняно з 2007 р., що становить 84 % [3]. Дослідження International Data Corporation (IDC) було проведено в 110 країнах. Серед них рівень піратства програмного забезпечення знизився у 57 країнах, залишився незмінним у 36 країнах і зріс у 16 країнах. Це тільки один із напрямів використання об'єктів інтелектуальної власності. Сьогодні ж їх налічуються сотні.

Крадіжки інтелектуальної власності та комерційних секретів із використанням інтернет-технологій стали головною загрозою для безпеки бізнесу. За даними міністерства торгівлі США збитки, завдані

американським компаніям, сягають 250 млрд дол. щорічно [2]. Найбільш вразливими до ІТ ризиків є: глобальні корпорації з розгалуженою мережею філій; компанії з іноземними партнерами; організації, де ІТ-служба децентралізована; державні організації, які залежать від зовнішніх партнерів і постачальників; телекомунікації; організації, які не мають належного захисту.

У 2008 р. 41 % програмного забезпечення, що використовувалось у виробничих та домашніх умовах, було піратським [3]. У 2007 р. цей показник становив 38 % [3]. При цьому розробники втратили близько 53 млрд дол.

Страховання інтелектуального капіталу почало розвиватися у США та країнах Західної Європи в останні десятиріччя ХХ ст. одночасно з активізацією інноваційного процесу та комерціалізації відносин, пов'язаних зі створенням, використанням та обігом інтелектуального капіталу.

На думку багатьох дослідників, страхування інтелектуального капіталу – це комплексний вид страхування, який охоплює страхування ряду майнових, фінансових ризиків, а також ризиків відповідальності [4, 5].

Власник інтелектуальної власності має можливість захистити свої інтереси за допомогою страхування підприємницького ризику. Подібний вид страхування передбачає обов'язок страховика здійснити відшкодування у розмірі повної або часткової компенсації втрат доходів або додаткових витрат власника інтелектуального капіталу при веденні ним підприємницької діяльності. Страхування відповідальності за заподіяння шкоди – ще один вид страхування, що забезпечує захист інтересів власників інтелектуального капіталу та третіх осіб. Існують інші програми страхування інтелектуального капіталу, що забезпечують відшкодування збитків власників таких об'єктів усуненням наслідків несумлінної конкуренції.

За кордоном широко використовуються різноманітні види страхування інтелектуальної власності на випадок [6, 4]: втрати прав на об'єкт інтелектуальної власності, документів (патентів, свідоцтв і т.п.); професійної відповідальності патентних повірених; відповідальності за випадкове та ненавмисне використання чужих об'єктів інтелектуальної власності; фінансових ризиків; відмови у видачі патенту або свідоцтва; розголошення конфіденційної інформації; судових витрат; непередбачених збитків або втрати доходу у випадку встановлення контрафактного використання об'єкта інтелектуальної власності і в зв'язку з появою на ринку товарів-аналогів. Більшість із цих видів страхування можуть бути застосовані як до авторських прав, так і до об'єктів промислової власності. Проте всі вони є новими для України.

У постсоціалістичному просторі, в тому числі в Україні, цей перелік обмежується страхуванням судових витрат у випадку звернення до суду з позовом про плагіат, на випадок неотримання платежів по авторським або ліцензійним договорам, а також за спричинення шкоди [5, 12].

На думку страховиків, відсутня єдина методика оцінки інтелектуальної власності, а отже не можуть бути визначені ні страхова сума, ні страхова премія по об'єкту страхування. Іншими факторами, що гальмують в Україні розвиток такого виду страхування, є: недоліки в законодавстві, що регулює патентно-ліцензійні відносини; настрої в суспільстві, що проявляються в зневажливому ставленні до авторських і патентних прав; недостатній рівень страхової культури в суспільстві; складність інтелектуальної власності як об'єкта страхування; відсутність досвіду у вітчизняних страховиків; високий рівень шахрайства; недосконалість системи захисту авторських прав.

На нашу думку, оцінка інтелектуального капіталу як об'єкта страхування виступає основоположним моментом системи страхових відносин у цьому сегменті, оскільки ключовим фактором, який впливає на конкурентоспроможність компанії, є співвідношення між ефективним використанням інтелектуального капіталу та рівнем ризику, який при цьому присутній. Використання об'єктів інтелектуальної власності може мати різні форми – безпосередній продаж активів, організація спільного підприємства, укладання ліцензійних угод тощо. Від використання конкретної форми залежить рівень ризику.

Оцінка інтелектуального капіталу, на думку К. Кінга, являє собою об'єднання економічної концепції вартості та правової концепції власності. Наявність активів являє собою функцію їх можливості забезпечувати дохід і визначати дисконтну ставку цього доходу. Кардинальне правило комерційної оцінки полягає в тому, що: вартість чогось не може бути вказана абстрактно; все, що може бути вказано, є вартістю речей у конкретному місці, в конкретний час, при конкретних обставинах [7, 101].

Труднощі для оцінки представляють нематеріальні активи (об'єкти ноу-хау, системи і методи підготовки, технічні процеси, списки покупців, мережі розповсюдження тощо). Відносно таких активів необхідно проводити попередній аналіз разом із юристами та бухгалтерами компанії. Одним із важливих об'єктів авторського права є програми для ЕОМ. Але методик для оцінки вартості прав на них практично немає.

Основними законодавчо-нормативними актами, що регулюють оціночну діяльність стосовно об'єктів авторського права та суміжних прав в Україні, є: Цивільний кодекс України, закони України “Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні”, “Про авторське право і суміжні права”; постанови КМУ “Про затвердження розміру винагороди за використання опублікованих з комерційною метою фонограм і відеограм і порядок її виплати”, “Про затвердження мінімальних ставок винагороди за використання об'єктів авторського права і суміжних прав” тощо.

У більшості випадків стосовно об'єктів авторського права оцінка вартості прав зводиться до визначення розміру винагороди авторів за використання цих об'єктів. Стосовно об'єктів суміжних прав визначається розмір винагороди виконавцям, виробникам фонограм, відеограм або організаціям мовлення.

Існують чотири основні поняття, пов'язані з вартістю інтелектуального капіталу: вартість володіння, ринкова вартість, справедлива вартість та податкова вартість. Вартість володіння часто визначає ціну при укладанні угод і відображає об'єкт із точки зору власника. Основою ринкової вартості слугує орієнтація на об'єкт порівняння. Концепція справедливої вартості являє собою бажання забезпечити справедливі умови для обох сторін у процесі укладання угод. Податкова вартість є предметом фінансового права і підходи до її визначення відрізняються в межах конкретної податкової системи. Існують похідні концепції вартості, котрі дотикаються до кожної з розглянутих областей: інвестиційна вартість, ліквідаційна вартість, вартість діючого підприємства.

Національним стандартом № 1 оцінки майна визначено три підходи до оцінки інтелектуального капіталу: витратний підхід; порівняльний підхід; дохідний підхід. Витратний підхід ґрунтується на обліку принципів корисності та заміщення. Він пропонує визначення поточної вартості витрат на відтворення або заміщення об'єктів оцінки в поточних цінах і подальше коректування її на суму зносу. При цьому виникає різниця між ринковою вартістю об'єкта та тією, що визначена на основі витратного підходу.

Для визначення ринкової вартості використовують порівняльний і дохідний підходи. При цьому отримана за витратним підходом оцінка є необхідним елементом для визначення ринкової вартості інтелектуального капіталу. Крім того, витратний підхід застосовують у випадках, коли об'єкт інтелектуальної власності не призначений для одержання доходу або коли ринкову вартість важко визначити. Сутність порівняльного підходу базується на зіставленні цін продажів подібних об'єктів.

Перевагою ринкового підходу є те, що він дозволяє визначити так звану справедливу ціну, що щонайкраще відповідає ситуації на ринку. Необхідною умовою для застосування ринкового підходу є ефективний ринок і доступ до представницької бази даних продажів аналогічних об'єктів. В Україні такий сегмент не сформувався, тому використання цього підходу є проблематичним.

В основу дохідного підходу покладено принцип очікування, який свідчить про те, що вартість інтелектуального капіталу визначається величиною майбутньої вигоди його власника. Реалізується цей підхід шляхом перерахунку майбутніх грошових потоків, що генеруються за допомогою об'єкта, у дійсну вартість.

Питання оцінки збитків, завданих інтелектуальному капіталу, страховики вирішують шляхом прирівнювання його до об'єкта комерційної діяльності. Такій оцінці підлягають збитки від підприємницької діяльності з використанням виключних прав на інтелектуальну власність, котрі її власник поніс би при настанні страхового випадку. До складу цих збитків включаються суми не отриманих по авторських правах платежів, збитки, викликані доходом, отриманим від продажу "піратської" продукції, судові витрати тощо. При цьому розмір страхової суми визначається на основі суми доходу від володіння інтелектуальним капіталом. При визначенні страхової премії використовують підвищуючі та понижуючі коефіцієнти, які залежать від [8]: технічного рівня продукції, виробленої з використанням інтелектуальної власності; особливості виробництва (масове, серійне, дрібносерійне, штучне); рівня складності виробництва ліцензійної продукції; даних про правову охорону інтелектуальної власності (країни патентування, наявності ліцензій); патентної чистоти інтелектуальної власності, витрат на патентні дослідження; наявності юридичної служби в компанії; територіального поширення підрозділів компанії (внутрішній, зовнішній ринок); даних про потенційних клієнтів; розміру компанії тощо. Важливо також мати інформацію про зафіксовані випадки незаконного копіювання продукції або використання технологій, про здійснені ліцензійні виплати.

Отже, інтелектуальну власність з метою страхування можливо оцінити, якщо вона є потенційним об'єктом комерційної діяльності. Проте мають місце випадки, коли інтелектуальний капітал ще не комерціалізований та потребує страхового захисту. У вітчизняній практиці страхування страховики уникають укладання договорів страхування з приводу таких об'єктів, оскільки їх андерайтинг ускладнений. Практично відсутня співпраця з патентними повіреними, котрі володіють методикою оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності та можуть надати практичну допомогу в оцінці ризику.

В Україні Рада асоціацій національних товаровиробників виступила з ініціативою об'єднання зусиль національних асоціацій товаровиробників, страховиків і банків з метою захисту інтелектуальної власності. Метою такого об'єднання визначено: захист майнових прав та інтересів від примусового поглинання і контрафактного використання об'єктів права інтелектуальної власності національних та іноземних товаровиробників; привернення уваги кредиторів і виробників, інвесторів і власників, громадян і органів законодавчої, виконавчої, судової влади, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів до проблеми захисту внутрішніх і зовнішніх майнових сегментів національного ринку, прав і обов'язків іноземних та українських інвесторів.

24 травня 2007 р. був підписаний "Меморандум про співпрацю Ради національних асоціацій товаровиробників, Ліги страхових організацій та Асоціації українських банків з питань захисту прав

вітчизняних товаровиробників, інвесторів та суб'єктів фінансового ринку" [9]. На жаль, він так і залишився декларацією сторін, що покликані здійснювати захист інтелектуальної власності в Україні.

Розробники та виробники продукції та послуг очікують мультиатрибутивних програм страхування ризиків, пов'язаних з інтелектуальним капіталом. Проте відсутні необхідна інфраструктура, кадри з відповідною спеціалізацією, чітка розробка механізмів такого страхування. Для розвитку цієї системи необхідні зусилля усіх зацікавлених сторін: потенційних страхувальників, професійних представників страхового ринку та ринку інтелектуальної власності, а також держави.

Висновки. Наукова новизна дослідження полягає у систематизації всіх складників, які повинні увійти до складу страхового механізму захисту інтелектуального капіталу: класифікація страхових ризиків, андеррайтинг, підстави для застосування підвищуючих і понижуючих коефіцієнтів тощо. Ці розробки можуть стати підґрунтям для виокремлення нового напрямку у страхуванні.

Страхування ризиків інтелектуального капіталу має стати гарантом національної безпеки розробників і товаровиробників на всіх стадіях життєвого циклу інновацій. Держава зацікавлена у появі такого виду страхування, оскільки на його основі можливе створення недержавної системи захисту інтелектуального капіталу шляхом формування страхового механізму компенсації збитків і проведення превентивних заходів. А звідси можна очікувати зростання інвестиційної привабливості країни для іноземних інвесторів — власників об'єктів інтелектуальної власності, зниження тиску міжнародних організацій з приводу захисту прав на такі об'єкти тощо.

Література:

1. Плани та звіти. Поточна статистика. Всього зареєстровано охоронних документів на об'єкти промислової власності (ОПВ) Державного департаменту інтелектуальної власності) [Електронний ресурс]. — URL:<http://www.sdip.gov.ua/ua/vsjogo8>.
2. Потери IT-отрасли Украины от пиратства ПО в 2008 г. составили 534 млн долл [Электронный ресурс]. — URL:<http://job4it.net/news/?p=4324/>
3. IDC: компьютерное пиратство продолжает расти [Электронный ресурс]. — URL:<http://itsecure.org.ua/news/2009-05-12-1710>.
4. Цыганов А.А. Основы страхования интеллектуальной собственности / А.А. Цыганов. — М. : Анкил, 2006. — 136 с.
5. Бесфамильная Л.В. Методические основы формирования страхового механизма защиты интеллектуального капитала / Л.В. Бесфамильная, Г.В. Чудинов // Страховое дело. — 2006. — № 8. — С. 9—16.
6. Betterley R.S. Intellectual property insurance market survey 2005: a small, but important / R.S. Betterley / The Betterley Report. — 2005, April. — 45 p.
7. Кинг К. Стоимость интеллектуальной собственности, нематериальные активы и их оценка / К. Кинг // Оценочная деятельность в России : Сб. науч. трудов. Вып. 1 / Финансовая академия при Правительстве РФ; Редкол.: А.Г. Грязнова, М.А. Федотова, Л.Б. Мамонова. — М. : ФА, 2004. — С. 98—112.
8. Куршин А.Л. Страхование рисков при коммерциализации объектов интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. — URL:http://www.innovbusiness.ru/content/document_r_56989EB9-B5B4-4CEB-89AC-AFC8E50E2FDB.html.
9. Пероганич Ю. Новий партнерський підхід Ради асоціацій національних товаровиробників до страхового та банківського ринку України / Ю. Пероганич // Україна BUSINESS. — 2007. — 4—17 вер.